

До питання про авторство „Записки генерального судьи Акима Семеновича Сулимы” (1798)

Серед численних записок павлівсько-олександрівських часів, що вийшли з-під пера малоросійського „нового шляхетства”/чиновництва, тематично і хронологічно виділяються написані з автономістських позицій у 1798-1801 рр., які аналізують, здебільшого, судову реформу 1796-1797 рр. і критикують її половинчастий характер. До їх числа відносимо і проект чергової судової реформи під оригінальною назвою “По второму Департаменту Генерального Малороссийскаго суда: о необходимости в прибавке канцелярских служителей и на расходы канцелярские суммы”, підготовлений десь до 2 серпня 1798 р. [2].

Текст, що його вітчизняна історіографія знає як „Записку генерального судьи Акима Семеновича Сулимы” (далі: „Записка”), навіть за бажання не віднести до т.зв. „Великих текстів”, користуючись терміном К.Скіннера. Втім, жодне узагальнююче дослідження [4, с. 206], не говорячи вже про монографії, спеціально присвячені малоросійському аспекту „епохи Павла і Павловичів”¹, не обійдуть цю роботу згадкою. Адже йдеться, по суті, про один з текстів, що їх автори формували нову „ідеологічну традицію (мову)”, яка в свою чергу формує політичну та економічну поведінку пересічної людини тієї чи іншої епохи [16]. В межах цієї невеликої розвідки маємо намір долучитись до дискусії навколо „Записки” і, зокрема, навести певні аргументи на користь припущення щодо авторства тексту.

Контекст „Записки” утворив указ Урядуючого Сенату Російської імперії від 30 листопада 1796 р. “О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам”. Цим актом Павло І, апелюючи на відміну від матері виключно до відкинutoї свого часу традиції, відновлював судочинство на теренах Лівобережної України у тому вигляді, “как оно там сходственно правам ... тамошним от Предков наших утвержденным и нами утверждаемым ... и прежним обрядам существовало” [11, с. 212-213]. Зокрема, у новоствореній Малоросійській губернії, до складу якої повертались землі колишніх Полтавського та Миргородського полків, натомість місто Київ “по положению его за рекою Днепром” відокремлювалось задля створення нової з приєднаних від Польщі земель, відновлювався “бывший там Генеральный Суд” з двох департаментів у складі двох генеральних суддів, чотирьох радників та десяти виборних від дворянства засідателів (депутатів), до якого надходили апеляції на нижні суди і на рішення якого апелювали до Сенату [11, с. 212-213]. Крім того, відновлювались земські повітові та підкоморські суди у 20 повітах (пункт 3), нижні земські суди, городничі залишались, а от посади прокурорів, крім губерньського, та стряпчих всіх рівнів було ліквідовано (пункт 4), визначалась апеляція на рішення міських магістратів у Генеральному суді (пункт 5).

Колишній голова (1787-1797) Палати карного суду Чернігівського намісництва Опанас Филимонович Шафонський у листі до майбутнього

малоросійського генерального судді Якіма Семеновича Сулими від 13 квітня 1797 р. залишив опис виборів дворянами кандидатів на цю посаду: “Выборы наши суддей генеральных марта 28 благополучно кончились, где я с искренним желанием на вас подписался. О моей отставке никто до получения ея не знал, а она после выборов прислана [підписана 8 березня – Б.Г.]; и думали некоторые здешние, что я ищу судейства и затем будто я и в Киев ездил. Однако, без всякаго моего искания и желания, меня первым поставили в первый департамент кандидатом, а во второй здешняго господина пост–директора Милорадовича, об котором дядя его граф Александра Андреевич [Безбородько – Б.Г.] сюда писал, и то письмо всем дворянам показывано было” [6, с. 81]. Попри означені результати виборів, 2 травня 1797 р. на посадах генеральних суддів Малоросійського генерального суду були затверджені: у I-му департаменті – Я.С.Сулима (з наданням чину дійсного статського радника), у II-му – Г.П.Милорадович².

Трохи більше ніж через рік після затвердження на посадах один із малоросійських генеральних суддів підготував і надіслав записку у супроводі листа, як значиться у примітці в кінці першого аркушу, київському військовому губернатору, управляючому цивільною частиною Київської та Малоросійської губерній О.А.Беклешову³. Структурно „Записка” 1798 р. складається з трьох майже рівновеликих за обсягом частин. У першій частині подаються відомості з історії канцелярської служби у Генеральній військовій канцелярії та Генеральному військовому суді за часів Гетьманщини та другої Малоросійської колегії. У другій частині записки автор вказує, що за відновлення генерального суду з двох департаментів, який “по части судных дел на место... [другої Малоросійської – Б.Г.] колегии”, той приймає апеляції на 134 (!) інстанції, вирішує справи, що залишились з намісницьких часів, і такі, що їх колишній Генеральний військовий суд не знав, наприклад, посадові злочини [2, с. 139]. У третій частині, посилаючись на досвід організації канцелярської служби у часи другої Малоросійської колегії, автор „Записки” не лише аргументував необхідність збільшення кількості канцелярських служителів у штаті Малоросійського генерального суду за прикладом останньої, а також фінансових витрат на їх утримання, але й знайшов джерело, з якого б вони покривалися.

Відомості про подальшу долю запропонованої автором реформи уривчасті. О.А.Беклешов, який підтримував добрі стосунки і з Я.С.Сулимою, і з Г.П.Милорадовичем, нібито взявся за її впровадження. Із його листування з малоросійським цивільним губернатором М.П.Миклашевським відомо, що військовий губернатор мав намір клопотатися про поліпшення забезпечення Малоросійського генерального суду. У сенатському архіві відклалася справа “Об умножении суммы двойным количеством, означенной по штату на содержание чиновников, служителей и канцелярские расходы по малороссийским присутственным местам”, яка велася з ініціативи О.А.Беклешова з 31 березня по 14 квітня 1799 р. Чим закінчилась ця справа – невідомо, але її ініціатор О.А.Беклешов, пробувши на посаді малоросійського генерал-губернатора трохи більше року (13.06.1798 –

2.06.1799), зник з політичної арени Малоросійської губернії назавжди [3, с. 274].

Редактор часопису “Київська старовина” Ф.Г.Лебединцев і, пізніше, відомий фахівець з української генеалогії В.Л.Модзалевський автором вважали генерального суддю 1-го департаменту Малоросійського генерального суду Я.С.Сулиму (1737-1818), оскільки “Записку” було отримано від Т.В.Кібальчича “из уцелевших бумаг древняго малороссийскаго рода Сулим” [2, с. 135; 9, с. 142]. На користь припущення Ф.Г.Лебединцева слугує, по-перше, місцезнаходження записки, по-друге, значний досвід адміністративної діяльності Я.С.Сулими. Крім того, перу останнього належать затверджені імператрицею Катериною II устав Сухопутного шляхетського кадетського корпусу, друга та третя частини проекту заснування Московського виховного будинку, план заведення при ньому ошадної, позикової та вдовиної каси (1767 р.). За визначенням В.Л.Модзалевського, “все эти акты проникнуты особыми воспитательными началами в духе просветительной философии XVIII в., и чтобы составить их, нужно было быть действительно просвещенным и знающим человеком” [9, с. 142].

Уряд належним чином оцінював здібності і здобутки Я.С.Сулими. У 1797-1802 рр. той отримав чин таємного радника (29.05.1799 р.), орден святої Анни 1-го класу (29.06.1799 р.) і орден святого рівноапостольного князя Володимира великого хреста (15.10.1802 р.), пенсію в розмірі платні генерального судді, і нарешті, як особливу милість, дозвіл використовувати кольори придворної лівреї “в уважение отличного усердия вашего в службе нашей, древнего происхождения рода вашего, и той верности каковую предки ваши всегда к своим Государям сохраняли, и вы отправляя возлагаемые на вас должности сохраняете и в здаяние за труды ваши” [14, арк. 135]. Здається, крім професійних якостей генерального судді, така увага до його особи саме в часи правління Павла I пояснювалась ще й тим фактом, що у 1755-1759 рр. Я.С.Сулима навчався у Сухопутному шляхетському кадетському корпусі разом з майбутніми київським військовим губернатором О.А.Беклешовим і наставником великого князя Павла Петровича С.О.Порошиним.

Втім, Я.С.Сулима дійсно був непересічною особистістю, яка навіть у яскраву катерининську епоху „помітно виділялась із сучасного йому суспільства, як за розумом, так і за освітою, яким він зобов’язаний був, вочевидь, собі особисто” [1; 5, с. X], але чи може бути безперечно доведено, що саме він був автором „Записки”? Піддати сумніву авторство Я.С.Сулими дозволяє той факт, що в остаточному варіанті проекту канцелярських штатів обох департаментів спершу подано списки по 2-му департаменту Малоросійського генерального суду, що було б абсолютно нелогічним з огляду на можливе авторство Я.С.Сулими. І це не дивно, адже, як видно з оригінальної назви, „Записка” проходила саме “по второму Департаменту Генеральнаго Малороссийскаго суда”, який очолював Г.П.Милорадович, а не Я.С.Сулима.

Син чернігівського полковника Петра Степановича Милорадовича (1723(4)-1799) і Софії Семенівни Полуботок (1747-1783), племінник малоросійського губернатора, а згодом чернігівського правителя намісництва Андрія Степановича Милорадовича (1726(7)-1796), – Григорій Петрович Милорадович (1765-1828)⁴ вповні міг скласти подібну записку. Майбутній малоросійський генеральний суддя спочатку навчався вдома у І.Л.Данилевського, батька відомого воєнного письменника, генерал-лейтенанта О.І.Михайловського-Данилевського, а після того дев'ять років (1778-1787) студіював за кордоном, де до нього прихильно ставився І.Кант, у Версалі юнака було представлено Людовику XVI і Марії-Антуанетті. На роки навчання „прийшлася” і „обов'язкова” військова служба у 1-му гренадерському полку, куди Г.П.Милорадовича за традицією часу було записано у 8-му віці і з якої він пішов у відставку майором „за станом здоров'я” (1786). З поверненням до Батьківщини „надворный советник Г.Милорадович, у дел коллегии иностранной находящийся” наміснику Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському П.О.Румянцеву „дал знать свое желание служить в Черниговском наместничестве при первом открывающемся там месте председателя в палатах” [7, с. 102]. Поштовх кар'єрі дало прикомандирування до О.А.Безбородька⁵ на час перебування того у Києві (1787) і, особливо, шлюб того ж року з племінницею О.А.Безбородька – Олександрою Павлівною Кочубей (1769-1838). Через два роки Г.П.Милорадович отримав посаду малоросійського пошт-директора⁶, на якій перебував практично до павлівської адміністративно-судової контрреформи (1789 – до 1797). П'ять років (1797-1802) Г.П.Милорадович за вибором малоросійського дворянства виконував обов'язки малоросійського генерального судді. За цей час він діставав чергові чини (дійсного статського (1801) і таємного радника (1802)), ордени (Святої Анни 1 класу (1799) і Святого рівноапостольного князя Володимира 2 ступеню (1802)) і кріпосних (412 душ чоловічої статі (1797)) [15, арк. 41]. Наскільки ці відзнаки були адекватні реальним здобутки сказати важко, особливо зважаючи на обставини обрання Г.П.Милорадовича (див. вище). Якнайкращі відозви малоросійського генерал-губернатора О.Б.Куракіна у приватному листі до брата поруч зі своїм старшим товаришем отримав і Г.П.Милорадович: „...нашел... много лиц, заслуживающих уважения, и общество, когда приходится говорить о делах, очень интересное и приятное. Г. Сулима человек с большим образованием, Милорадович, родственник гр. Кочубея [Віктора Павловича зять – Б.Г.], очень любезный, и разговор его очень приятен, он много путешествовал” [10, с. 61]. Останнім призначенням і вершиною кар'єри Г.П.Милорадовича стала посада Таврійського цивільного губернатора (1802-1803). Після відставки один з найбільших поміщиків Мало- та Новоросії (близько 8 тис. душ) займався власним господарством: „хлебопашеством, промышленностью, устройством винокуренных и пивоваренных заводов. Составил деревням планы, построил избы, разделив деревню на правильные кварталы с прямыми улицами. В м. Любече возобновил торговлю по р. Днепр, имел много суден (байдаков). Оборот – на

несколько сотен тысяч. ...выстроил в своих поместьях несколько церквей [7, с. 97]”.

Враховуючи значну історичну частину записки, присвячену судовій системі Лівобережної України часів Гетьманщини та II-ої МК, непрямим доказом на користь авторства Г.П.Милорадовича можна визнати свідчення історика роду Г.О.Милорадовича: “В бумагах Григория Петровича я нашел перевод истории Малороссии Шерера, 1783. “Annales de la Petite Russie”, с французского на немецкий, сделанный им во время своего пребывания в молодых летах в Геттингенском университете. Перевод Милорадовича озаглавлен таким образом: “Kurz gefasste Chronik Ukrain”, и нескольких отдельных “Von der Kriegsform, Vom Kriegsdienste” и пр.; – не довольствуясь одним Шерером, Григорий Петрович пользовался и другими источниками к истории Малой России, и сделал к переводу собственные примечания и дополнения; труд этот впрочем не окончен” [7, с. 98].

В той же час у паперах Я.С.Сулими, відомого збирача історичних матеріалів, цей документ міг відклатися “випадково”, бо відносився також до реформування підвідомчого йому 1-го департаменту Малоросійського генерального суду. Згадок про записку немає ні в щоденнику, ні в відомих опублікованих і рукописних паперах з родинного архіву Сулим [5; 12]. Втім, ставити крапку в дискусії зарано. Єдине, що можна вважати незаперечним, це факт поспішності, з якою дійсно великі історики минулого визнали автором „Записки” Я.С.Сулиму без серйозних аргументів на користь цього припущення.

Примітки:

1. До речі, як це не дивно, не знаємо жодного спеціального дослідження історії Малоросії зламу XVIII-XIX ст., тобто часів правління імператора Павла I Петровича (1796-1801), лише окремі розвідки!

2. Я.С.Сулима залишив у щоденнику опис результатів виборів: „1797. 2 de mai, l'orde imennый de sa majesté l'empereur Paul I est emané au senat, de me faire devenir juge general du 1-r departement du tribunal general de la Petite Russie, en me faisant nommer conseiller d'etat actuel: l'election faite par la noblesse de la Petite Russie, (dans l'assemblée, qui se fit cette année à Czernichow pour le 2-de departement mr le conceiller d'état Grig. Petr. Miloradowicz, étant le premier des candidats, est statué juge general,) étant examinée par sa majesté, dans la quelle j'etais mis le dernier parmi 4 candidats, n'ayant que 37 voix pour le 1-r departement. En consequence il est emané l'ordre du 1 departement du senat au gouvernement de la Petite Russie № 2071, le 28 de mai 1797” [5, с. 162].

3. Беклешов Олександр Андрійович (1743-1808) – ліфляндський намісник (1783-1790), орловський і курський намісник (1790-1796), чернігівський воєнний губернатор, генерал-лейтенант, управляючий Малоросійською губернією (1796), воєнний губернатор Кам'янця, начальник Кам'янець-Подільської, Волинської і Мінської губерній (1796-1798), дійсний таємний радник, сенатор (1798), київський військовий губернатор, управляючий цивільною частиною Київської та Малоросійської губерній (1798-1799), генерал-прокурор (1799-1800, 1801-1802), московський військовий генерал-губернатор (1804-1806).

4. Портрет Г.П.Милорадовича вміщено: [8, с. 522].

5. Є свідчення, що посада коштувала Г.П.Милорадовичу 10 885 крб. Втім, схоже, що хабарництво, попри значні зусилля уряду, залишалось способом вирішувати дуже багато питань. Характерна записка старшого товариша Г.П.Милорадовича у Малоросійському

генеральному суді Я.С.Сулими до прикажчика Сулимівської економії Євстафія Коврижина (орієнтовно, від 1794 р.): „Будь осторожен: может быть из Дубны и с Костянца перевести надобно горелку сено и ехать в Слободу. Можно тебе и к Семенову тот час написать чтоб поскорее помог и написал к Господам судьям, чтоб подождали резолюции из Правления на посланное прошение и чтоб к увязке куда не следует не касались. К кому пойдешь с письмом, как тебе приказано, с порожними руками не ходи. Прочитай сию карточку и издери а помни” [13, арк. 7].

6. Безбородько Олександр Андрійович (1747-1799) – полковник київський (1774-1779), статс-секретар Катерини II (1775), сенатор (1797), світліший князь Російської імперії (1797), канцлер Російської імперії (1797-1799), кавалер орденів святого Олександра Невського (1784), святого Андрія Первозванного (1797), Іонна Іерусалимського (1797).

Бібліографічні посилання:

1. Галь Б. Постать імперського державного діяча: Спроба реконструкції життєвого шляху Я.С.Сулими // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Випуск 1: Матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конференції (8-9 жовтня 1998 р., м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 1998. – С. 191-195
2. Записка генерального судьи Акима Семеновича Сулимы // Киевская старина. – 1884. – Январь. – С. 135-142.
3. Иконников В. Александр Андреевич Беклешов (1743-1808) малороссийский военный генерал-губернатор, киевский военный губернатор, генерал-прокурор // Киевская старина. – 1890. – Февраль. – С. 255-304.
4. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
5. [Лазаревский А.] Сулимовский архив. Семейные бумаги Сулим, Скороуп и Войцеховичей XVII-XVIII. – К., 1884. – XII, 316 с.
6. [Лазаревский А.] Четыре письма А.Ф.Шафонского к А.С.Сулиме о порядках обучения в Галльской “педагогии” (1794-1797 гг.) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. XIV. – Вып. 2. – Отд. III. – С. 71-83.
7. [Милорадович Г.А.] О роде дворян и графа Милорадович. – К., 1871. – 160 с.
8. Модзалевский В. Милорадовичи // Модзалевский В. Малороссийский родословник. – К., 1912. – С. 513-546.
9. Модзалевский В. Сулима, Аким Семенович // Русский биографический словарь. – Спб., 1912. – Т. 20 (Суворова-Ткачев). – С. 141-142.
10. Письма Генерал-губернатора Князя А.Б.Куракина из Малороссии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1909. – Вып. 6. – Ч. 1. – С. 41-75.
11. Полное собрание законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. XXIV. – 869 с.
12. Сулиминский фамильный архив // Киевская старина. – 1882. – Ноябрь. – С. 292-328.
13. [Сулимы] // Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф. II. – Спр. 23659.
14. Указы Екатерины II, Павла I, Александра I, Сената, наместнических правлений, главных судов и казенных палат, чолобитные Акима Сулимы, Скороупы, Ивана Скоропадского, Полетики и др. документы. 1765-1801 // Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф. 8. – Спр. 535 (255).
15. Указы Правительствующего Сената о перемещении по службе чиновников... 19.02-16.06.1802 г. // Державний архів Чернігівської області. – Ф. 127. – Оп. 14. – Спр. 1.
16. Rogers V. Philosophy for Historians: The Methodological Writing of Quentin Skinner // History. – 1993. – June. – P. 268.